

VINCENT DE KIEVIET

VOORNAME EENVOUD AAN DE GRACHT

DOOPSGEZINDE KERK OUDEGRACHT 270 UTRECHT

In 1771 werd de voormalige brouwerij De Witte Leeuw aan de Oudegracht in Utrecht verbouwd tot een kerkzaal voor de doopsgezinde gemeente. Het pand valt op in de gevelwand langs de gracht: de proporties van de gevel en de gevelonderdelen zijn een stuk forser dan de omliggende bebouwing. Toch heeft de gevel niet direct kenmerken die worden geassocieerd met een kerk. De indeling doet eerder denken aan die van woonhuizen uit deze tijd, waar de ingangspartij en het venster erboven vaak met beeldhouwwerk werden verbonden. Desondanks moet het voor iedereen duidelijk zijn geweest dat het hier niet om een woonhuis ging, al was het maar omdat de venstervelden op de begane grond blind waren. Een duidelijke functieaanduiding ontbrak echter, omdat de dopers zich voegden naar de eisen die het Utrechtse stadsbestuur had gesteld bij haar toestemming voor de bouw: het pand mocht aan de buitenzijde niet tonen dat het een kerk betrof. De diensten speelden zich af achter gesloten deuren, net als bij andere 'dissenters', ofwel de niet-calvinistische protestantse genootschappen.

De doopsgezinden, dopers, wederdopers of anabaptisten vormden een protestantse groepering, volgelingen van de Duitse kerkhervormer Melchior Hoffman (1495-1544). Hoffman propageerde in navolging van Christus de volwassenendoop. Deoop diende een bewuste daad te zijn, pas gedaan nadat een christen zijn zonden had opgebiecht. Met de doop deed men afstand van zijn oude, zondige leven om daarna te kunnen worden opgenomen in de kerkelijke gemeenschap. Een kinderdoop onderging men onbewust en was dus onvoldoende. Hoffman predikte verder het spoedige einde der tijden en de wederkomst van Christus. Dit was voor zijn volgelingen een reden om fanatiek andere christenen te bekeren hetgeen soms zeer militante vormen aannam. In 1534 werd bijvoorbeeld de stad Münster door wederdopers bezet waarbij in de daarop volgende belegering vonden veel dopers de dood vonden.

Deze agressieve houding bezorgde de doopsgezinden een slechte naam en zij werden daardoor harder aangepakt dan andere protestantse bewegingen. Onder leiding van de Friese pastoor Menno Simons (1496-1561) keerden de doopsgezinden zich daarop af van iedere vorm van geweld en van wereldse ambten. Hiermee stelde men zich feitelijk buiten de politiek en de Opstand en vervulde zij daarin geen duidelijke rol. In de kerkorganisatie van de doopsgezinden lag de nadruk op onderwijzing en Bijbelstudie. De diensten werden geleid door lekenpredikers, afkomstig uit de gemeente. Verder werd er scherp op toegezien dat de gemeenteleden een sober en deugdzzaam leven leidden. In de achttiende eeuw werden dergelijke geboden, zeker in de stedelijke gemeenten, steeds minder

DE MANNEN ZATEN OP DE BANKEN LANGS DE MUREN, DE VROUWEN OP STOELN IN HET MIDDEN VAN DE KERKRUIMTE

strikt gehandhaafd. Soberheid was ook zichtbaar in de vaak houten en simpel vormgegeven kerkgebouwen. Omstreeks 1600 werd in Utrecht de eerste echte doperse gemeente gesticht, die in particuliere huizen bijeenkwam. Naarmate het aantal leden toenam, groeide ook de behoefte aan een permanent gebouw dat als kerk kon dienen. In 1618 werd daartoe een huis aan de Jufferstraat (nu de Springweg) aangekocht en ingericht. De kerkzaal lag achter het bouwblok aan de Jufferstraat en was aan drie zijden voorzien van een galerij. In 1765 kreeg het een orgel dat was geschonken door enkele gemeenteleden. Utrecht beschikte als eerste doperse gemeente over zo'n instrument. De rijk gedecoreerde orgelkast contrasteerde met de eenvoudige vormgeving van de zaal. Het gebruik van het orgel kan op zichzelf ook al als een (overbodig) versierend element van de diensten worden gezien.

Het gebouw aan de Jufferstraat voldeed op dat moment eigenlijk al niet meer. Het moest ingrijpend worden gerenoveerd en de gemeente dacht het geld dat daarmee gemoeid zou zijn beter te kunnen uitgeven aan een nieuw (en wellicht fraaier) kerkgebouw elders. Daartoe kocht men in 1771 twee panden aan de Oudegracht aan. In deze voormalige brouwerij De Witte Leeuw werd een kerkzaal gebouwd achter een nieuwe voorgevel. Voor de verbouwing won het gemeentebestuur het advies in van twee bouwbazen uit Haarlem, D. en W. de Haan, waarschijnlijk zelf doopsgezinden. De totale bouwsom beliep ruim 28.000 gulden met nog eens 7.000 gulden voor de aankoop van de panden, alles gefinancierd uit collectes, legaten en de verkoop van de oude kerkgebouwen en van obligaties. De voorgevel van de nieuwe kerk werd vrij sober vormgegeven met aan weerszijden uit blokken opgebouwde pilasters en een kroonlijst. De nadruk lag op het ingangsportaal dat met geprofileerde lijsten met het bovengelegen centrale venster was verbonden. Alle belangrijke elementen in de gevel waren in natuursteen uitgevoerd, waardoor de façade zijn rijke en voorname karakter kreeg. Boven de hal ligt de kerkenraadskamer. De muren van de kerkzaal worden geled door pilasters met

Dorische kapitelen waarop de gewelfbogen rusten. Tussen de pilasters zitten hoge rondboogvensters of halfronde blinde nissen met daaronder een houten lambrisering met kerkbanken. Centraal staat de mahoniehouten preekstoel van de schrijnwerker Wajon. Bescheiden rococo- motieven sieren het houtwerk. Ook het stucwerk is gedecoreerd in rococostijl. Het interieur maakt al met al een rijke indruk, hetgeen duidelijk maakt dat de eens zo benadrukte noodzaak van soberheid nog maar zeer oppervlakkig werd nagestreefd. Vrijwel de gehele inrichting was door enkele kapitaalkrachtige leden geschonken. Het orgel uit de oude kerkzaal werd verplaatst en in 1868 vervangen.

Iedere kerkelijke functionaris had in het kerkgebouw zijn vaste plaats. De diakenen, verantwoordelijk voor het bestuur, zaten in de kerkenraadsbanken ter weerszijden van de kansel. Frontaal tegenover de gemeente, zodat zij de gemeentelieden goed in de gaten konden houden. De banken links van de kansel waren voor de oud-diakenen bestemd; de predikers zaten rechts van de kansel en de leraren die geen preekdienst hadden zaten in de banken rechts naast de deur. De mannen zaten op de banken langs de muren, terwijl de stoelen (later vervangen door banken) in het midden van de kerkruimte voor de vrouwen waren. Dit gebruik wordt wel in verband gebracht met de allereerste protestantse kerkbijeenkomsten, toen de mannen bij de clandestiene bijeenkomsten de vrouwen moesten beschermen.

Het doopsgezinde kerkgebouw dat in 1771 aan de Oudegracht tot stand kwam, lijkt op het eerste gezicht wellicht eenvoudig, in overeenstemming met het imago van soberheid en tucht dat dit kerkgenootschap tot op de dag van vandaag heeft. Toch zijn de details zeer zorgvuldig gekozen en heeft men kostbare materialen gebruikt. Het is daarom maar zeer de vraag of de stichters van de eerste doopsgezinde gemeente zich in de inrichting van dit gebouw zouden herkennen. Aan de afzijdigheid van wereldse en materiële zaken lijkt voor wat betreft de Utrechtse doopsgezinde gemeente in de loop van de achttiende eeuw een einde gekomen.

Bronnen

- A.M.J. Hajenius, *Dopers in de Domstad. Geschiedenis van de Doopsgezinde Gemeente Utrecht 1639-1939*, Hilversum 2003.
- C.L. Temminck Grol, *'Geschiedenis en restauratie van de doopsgezinde kerk te Utrecht'*, Maandblad Oud- Utrecht (1982) 3, pp. 89-93.

